

7. Держархів Вінницької області. – Ф.П. 29. – Оп. 1. – Спр. 293. – Арк. 204 / Отчет Винницкого окружного комитета КП(б)У об материальном состоянии населения города.
8. Єфіменко Г.В. Громадська робота як чинник повсякденного життя вчителя / Г. Єфіменко // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 15 / Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 108–131.

Сидоренко А.О. ИЗМЕНЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ПОДОЛЬЯ ПОД ВЛИЯНИЕМ ФОРМИРОВАНИЯ СОВЕТСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ГОДЫ НЭПа

В статье исследуется вопрос изменения социальной структуры населения Подолья под влиянием формирования советской идентичности в годы НЭПа (192–1928 гг.), а именно увеличение рабочего класса как социальной базы поддержки своего режима.

Ключевые слова: Подолье, НЭП, большевики, советская власть, рабочие, льготы, «нэпманы».

Sydorenko A.O. CHANGES IN THE SOCIAL STRUCTURE OF THE POPULATION OF PODILLIA UNDER THE INFLUENCE OF THE FORMATION OF SOVIET IDENTITY DURING THE NEP PERIOD

The article examines the issue of changing the social structure of the population of Podillia under the influence of the formation of the Soviet identity during the NEP period (1921–1928), namely an increase in the working-class as the social base for supporting its regime.

Keywords: Podillia, NEP, the Bolsheviks, Soviet authorities, workers, facilities, «Nepmen».

УДК 94 (477. 43/43)

О.О. Стадник

ГОЛОД 1920-х РОКІВ НА ПОДІЛЛІ І ПРОДПОДАТОК

У статті розкривається проблема впровадження продовольчого податку в період голоду на Поділлі 1921–1922 рр. та 1924 р., коли необмежене примусове вилучення хліба більшовицьке керівництво замінило податковими заходами. Досліджується питання обсягів податкових платежів селянства Поділля, методи оподаткування селян, робиться наголос на недосконало-сті податкової системи.

Ключові слова: Поділля, НЕП, продподаток, селянство, голод.

У загальному контексті історії України ХХ ст. однією з важливих є проблема радянської податкової політики в українському селі у період НЕПу. Неабиякого значення набула ця тема на сучасному етапі реформування аграрного сектора економіки України, адже стягнення податків та скорочення витрат – це шлях до покращення економічного становища будь-якої країни. Ринкові відносини, допуск капіталу, його нагромадження ведуть до розвитку виробничих сил держави і передбачають створення такої податкової системи, яка була б регулятором нерівномірного розподілу матеріальних благ. Тому здобутки та прорахунки непівської податкової реформи потребують поглибленого вивчення. Особливої уваги заслуговують ті несприятливі обставини, у яких доводилося впроваджувати нове оподаткування, зокрема голод, що охопив територію України на початку 1920-х рр.

У вітчизняній історіографії голод початку 20-х рр. ХХ ст. не був забороненою темою. Разом з тим, об'єктивному висвітленню даного питання перешкоджали заангажованість та догматизм. Це простежується у працях Г. Мар'яхіна, М. Ігошиної, М. Соколова, присвячених податковій політиці радянської влади в умовах НЕПу [1]. Дещо під іншим кутом зору розглядають продовольчу політику в Україні Б. Хорошун та В. Адамський, які наголошують на відмінностях українського декрету «про продподаток» від російського і зазначають, що «стягнення продподатку, як і продрозверстки, здійснювалося адміністративно-репресивними методами» [2]. Про такі методи стягнення податків під час голоду 1921–1923 рр. говорять і зарубіжні історики, зокрема Р. Конквест та В. Дмитренко [3]. Заходи радянської влади в умовах голоду початку 1920-х рр. на Поділлі досліджував І. Шульга [4]. Однак проблема оподаткування подільського селянства в умовах лиха не мала достатнього розкриття.

Впровадження нової економічної політики означало насамперед відновлення податків. Більшовики добре розуміли, що це єдиний шлях до зменшення паперових емісій, покращення

.....
фінансової системи та економічного становища країни в цілому, підірваного політикою «воєнного комунізму».

Введення нового оподаткування в українському селі, яке розпочалося після X з'їзду РКП (б), ускладнилося голодом 1921–1923 рр. Від неврожаю найбільше постраждали південні та південно-східні губернії України. Не минуло лихо і Поділля. Становище губернії ускладнювалося тим, що, будучи ареною бойових дій протягом 1918–1920 рр., вона й так втратила частину посівних площ, а селянство було виснажене продрозверсткою.

У 1921 р. голод охопив не лише Україну, а й Поволжя. Преса того періоду уважно стежила за подоланням наслідків голоду на території РСФРР, регулярно повідомляючи про це на своїх сторінках. Те, що голод охопив і Україну, було зрозуміло ще у червні 1921 р. Однак органами радянської влади та засобами масової інформації голод в УСРР замовчувався. Більше того, із районів України, які не голодували, продовольча допомога відправлялася до Росії.

2 серпня 1921 р. В. Ленін звернувся до українського селянства із закликом надати допомогу голодуючим: «Правобережна Україна в цьому році зібрала прекрасний урожай, робітники і селяни голодного Поволжя, які переживають тепер лихо, небагато чим слабше, ніж жахливе лихо 1891 року, чекають допомоги від українських землеробів. Допомога потрібна швидка, допомога потрібна велика. Хай не лишиться жодного землероба, який не поділився б своїм надлишком з поволзькими голодуючими, яким нічим засіяти полів» [5]. Секретар ЦК КПУ Д. Лебідь теж наголошував, що голод 1921 р. у Поволжі та в деяких губерніях України ставить перед усіма трудящими завдання надання всебічної допомоги голодуючим районам [6]. Виконуючи ці прохання, селяни Поділля почали відвантажувати продовольство та надавати кошти голодуючим. Так, трудящими Подільської губернії було здано цінностей: 19 пуд. 36 фунт. сріблом, 6 357 крб. 88 коп. срібних і 44 крб. золотих монет. До 11 березня 1922 р. в Кам'янець-Подільському, Гайсинському, Жмеринському, Могилів-Подільському та інших повітах губернії пройшов тиждень допомоги голодуючим дітям Поволжя, під час якого було зібрано 200 млн. крб., а на повне утримання взято 6 тис. дітей з районів, які постраждали. На 30 серпня 1921 р. до зсипних пунктів надійшла наступна кількість зерна: з Брацлавського повіту – 24 882 пуд., з Гайсинського – 87 393 пуд., з Жмеринського – 24 105 пуд., з Лeticівського – 60 400 пуд., з Літинського – 2 015 пуд., з Могилівського – 4 769 пуд., з Ольгопільського – 35 050 пуд., з Проскурівського – 2 856 пуд., з Ушицького – 439 пуд., з Ямпільського – 7 564 пуд. [7]. Протягом 1921–1922 рр. на Поділлі було зібрано 341 755 пуд. хліба [8]. Щоб нагодувати голодуючих, з населення збирали хліб авансом за рахунок продподатку по 3–4 пуд. з дес. Однак більшість селянських господарств поділля через посуху не мали достатньої кількості товарної продукції і виконати норми продподатку не могли. Так, згідно з планом ЦСУ, норма продподатку тут становила 16 756 тис. пуд. На 15 січня 1922 р. селянами було сплачено лише 10 636 тис. пуд. [9].

Невідповідність планів хлібозаготівель реальним можливостям зумовила застосування адміністративно-примусових методів вилучення продподатку, властивих політиці «воєнного комунізму». Встановлювалася кругова відповідальність селян за виконання продподатку. Відновили діяльність робітничо-військові заготівельні загони; їхня чисельність у республіці досягла 8 тис. чол. [10]. Як свідчила періодика того часу, «аж до 1 серпня продапарат всю свою увагу зосередив на стягненні продрозверстки. Відомі випадки, коли 31 липня опівночі трибунали виносили жорсткі вироки за невиконання розверстки і вже 1 серпня з цих районів починав надходити хліб у формі авансу» [11].

Незважаючи навіть на такі кроки, виконати нереальні плани продподатку було неможливо. Первісний план хлібозаготівель для України на 1921 р. дорівнював 117 млн. пуд.; восени 1921 р. він був переглянутий і становив вже 81,5 млн. пуд. Фактично ж у республіці було зібрано 74,9 млн. пуд. зерна [12].

Продовольство, стягнене за продподатком 1921 р., відправлялося до РСФРР. На 1 січня 1922 р. з 48 488 000 пуд. хліба 16 275 000 пуд., або 1/3, була вивезена до Росії [13]. Крім того, на відміну від неврожайних районів Росії, селяни неврожайних районів України від сплати продподатку не звільнялися. При середньому врожаї вони звільнялися від половини податку, при врожаї вище середнього – від 30% податку [14]. Єдине, що було дозволено українським селянам, так це сплату продподатку здійснювати м'ясом (через те, що масово забивалася худоба, виснажена голодом).

У березні 1922 р. декретом ВЦВК та РНК «встановлювався одноразовий загальногромадянський податок для допомоги сільському господарству та ліквідації наслідків голоду». Сплачувало його працездатне населення не ушкоджених лихом районів. Селяни платили по 1 крб. золотом із кожного працездатного члена селянського господарства [15]. Загальна сума податку з селян становила 2,5 млн. крб.; із зібраного 60% відводилось ЦК допомоги голодуючим і 40% – Наркомздраву [16]. При його сплаті передбачалися пільги. Від нього звільнялися червоноармійці, інваліди, учні, багатодітні сім'ї, безробітні та голодуючі. Вводилися жорсткі санкції, які регулювали його вилучення. Наприклад, за несплату податку накладався штраф, що дорівнював 100% за кожен місяць несплати [17].

Влітку 1922 р. південні райони України вразив новий неврожай, проте відвантажувати хлібні ресурси до радянської Росії продовжували, хоч за інтенсивністю і розмірами голод в Україні нічим не відрізнявся від голоду у Поволжі [18]. Необгрунтоване вивезення хліба з республіки дуже погіршило становище селян. Фактично, долаючи наслідки лиха, республіка спиралася виключно на власні ресурси, запроваджуючи нові методи оподаткування. Були введені такі податки: в березні 1922 р. – разовий грошовий загальногромадянський на користь голодуючих, у травні 1922 р. – подвірно-грошовий. Якщо за першим, як зазначалося, селяни сплатили 2,5 млн. крб. золотом, то другого було стягнуто на суму 8 крб. млн. золотом.

Тільки після неодноразових клопотань т. Петровського до ВЦВК з літа 1922 р. кошти, які надходили у фонд боротьби з голодом в Україні, почали використовувати для голодуючих республіки. Але до цього часу з України було вивезено третину зерна, зібраного за продподатком. Її ресурси були вичерпані повністю. За серпень 1922 – січень 1923 рр. Було вивезено 9 млн. пуд. зерна [19].

Весною 1924 р. виникла нова проблема – відсутність дощу і загроза посухи. На подільське село знову насувався голод. У 1924 р. голод спостерігався у 38 округах губернії. У Вінницькій окрузі він охопив Обіднянський, Прилуцький, Хмільницький, Вінницький, Немирівський, Пиківський, Вороновицький райони. Кількість голодуючих складала 19 тис. чол. [20]. За даними 1925 р., тільки у Вороновицькому районі голодувало 3 570 чол., у Хмільницькому – 3 720 чол., у Немирівському – 850 [20, арк. 43]. На селі хліб коштував дорожче, ніж у місті; ціна сягнула до 6–7 крб. за пуд борошна [21].

У травні 1924 р. з Вінницької округи писали, що становище дуже скрутне, оскільки відсутність дощу позначилася на врожайності [22]. З Придністров'я надходили свідчення про те, що від посухи можуть загинути яровина і сади [23]. Селяни не мали змоги організувати посівну кампанію. «Весняна посівна кампанія в Могилів-Подільській окрузі проходила кепсько. Керівництво передбачає великий недосів у зв'язку з відсутністю посівного матеріалу, а також живого і мертвого реманенту, який селянство продало через неврожай минулого року. Лише 10% селян забезпечено посівним матеріалом і 40% реманентом. Дає знати про себе і посуха. Відпущена державна допомога в кількості 28 000 пуд. ще не одержана повністю. Кількість голодуючого по окрузі населення з 15%, як писалося раніше, доходить, за приблизними підрахунками, до 25–30%, ріст голодуючих прогресує. Спостерігаються випадки захворювання дітей і дорослих з приводу недоїдання» [23, арк. 75].

Становище у 1924 р. погіршилося і тому, що, незважаючи на посуху та неврожай, продподаток не зменшувався. Єдиний сільськогосподарський податок на 1924–1925 рр. на Поділлі був визначений в обсязі 11 млн. 900 тис. крб., але з вирахуванням пільг, знижок і недоборів ця сума була зменшена до 9 млн. 90 тис. крб. За первинним обкладанням селянство Поділля повинне було сплатити 3 крб. 97 коп. з чол. [23, арк. 27]. І такий розмір податку був високим і обтяжливим. У Тульчинській, Проскурівській, Копайгородській, Брацлавській, Шпиківській округах селяни не лише були не в змозі внести податок, але й не мали засобів до існування. Хліб пекли із сурогатів та сочевиці. Про катастрофічне становище в голодуючих районах свідчать протоколи засідань Вінокружком: «На основі інформації комісії, яка 10.05. провела обстеження становища в голодуючих селах Обіднянського району і наслідків поданої допомоги (2 тис. крб. на дитяче харчування) констатується надзвичайно важкий стан в голодуючих селах. Особливо відносно дитячого населення: та допомога, яка організована на відпущені кошти, дуже замала, а тому необхідно збільшити асигнування на допомогу голодуючому Обіднянському району, визначити необхідним домагатися відпуску на харчування дітей 9 216 крб. Відзначити, що в разі несвочасного надходження допомоги становище в голодуючих селах може надзвичайно ускладнитись» [24, арк. 42]. Стан надання допомоги голодуючим районам був незадові-

льним. Прилуцькому району на 40 днів було відпущено коштів у розмірі 1 500 крб., Хмельницькому і Вороновицькому – по 1 800 крб. Державне фінансування надавало реальну допомогу лише 50% населення.

Взимку 1925 р. голод поширився на всі повіти. В редакцію губернської газети «Червоний край» сількори відправляли багато дописів, у яких відображали картини тяжкого становища подільського села. Сількор т. Гавриш із с. Опитківці Тиврівського району писав: «55% селян голодує, є випадки голодної смерті, їдять макуху». У с. Кальник Дашівського району, як сповіщав сількор І. Підопригора, «померло від голоду 5 осіб» [25, арк. 44]. Голод 1924–1925 рр. найважче пережили жителі Ямпільського, Грузького, Бабчинецького, Озаринецького, Яришівського, Мурованокуріловецького районів Могилівської округи. У Придністров'ї голодувало 170 тис. чол., що складало 75% загальної кількості населення. Перед жнивими голод охопив 85–90% населення [25, арк. 37].

Урядом нарешті було визнано, що однією з причин ускладнень при проведенні податкової кампанії став «частковий недорід» 1924 р., окремі недоліки податку, а частка відрахувань виявилася непомірною для ряду селянських господарств [26].

Отже, голод початку 20-х рр. ХХ ст. став серйозним випробуванням нових методів податкового обкладання сільського населення. Він виявив безпорадність ВУЦВК у боротьбі з лихом і недосконалість податкової системи. Податкова справа в умовах голоду продемонструвала невідповідність більшовицької теорії життю. Проголошуючи на словах ринкові механізми вилучення продподатку, на практиці радянський податковий апарат використовував воєнно-примусові методи збирання продуктів селянської праці.

Податок залишався для селян обтяжливим, а згодом його тягар знову почав зростати. Запроваджувалось подвійне, а подекуди й потрійне оподаткування селянського господарства, в результаті чого добробут селян істотно погіршився. Як зазначало саме більшовицьке керівництво, «він відверто відставав від зростання прибутків». Актуальною залишалась проблема прогресивності оподаткування, а з 1925–1928 рр. почалось наростання класово-дискримінаційних явищ у радянській податковій політиці в українському селі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Марьяхин Г.Л. Налоги в СССР / Г.Л. Марьяхин. – М., 1958 ; Игошина М. Продналог – составная часть нэпа / М. Игошина. – Харьков, 1961 ; Соколов Н.Г. Налоговая политика советского государства в доколхозный период / Н.Г. Соколов. – Куйбышев, 1981.
2. Хорошун Б.І. Продовольча політика в Україні у 1920–1930-х рр. : автореф. дис. ... докт. іст. наук / Б.І. Хорошун / Київський університет ім. Т. Шевченка. – К., 1999 ; Адамський В. Земельна реформа в контексті традицій і ментальності українського селянства / В. Адамський // Розбудова держави. – 1994. – № 10. – С. 41–44.
3. Конквест Р. Жнива скорботи / Р. Конквест. – К., 2000 ; История России. ХХ век // Под ред. Дмитренко В.П. – М., 1997.
4. Шульга І.Г. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства 1920–1930-х років. – Вінниця, 1987 ; Шульга І.Г. Голод на Поділлі. – Вінниця, 1993.
5. Нариси історії Поділля. – Хмельницький, 1990. – С. 221.
6. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф. п. 1, оп. 1, спр. 197. – Арк. 21.
7. Допоможемо голодуючим! // Червоне село. – 1921. – 11 вересня.
8. Нариси історії Поділля. – Хмельницький, 1990. – С. 222.
9. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 981. – Арк. 1–3.
10. ЦДАВО України, ф. 2065, оп. 1, спр. 535. – Арк. 14.
11. Гольдберг С. Итоги продналоговой кампании и дальнейшие задачи продорганов / С. Гольдберг // Экономическая жизнь. – 1922. – № 4.
12. Збірник узаконень України. – 1922. – № 12. – С. 199.
13. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 981, арк. 4.
14. Ливенский М. Продналог и голодающие районы / М. Ливенский. – М., 1922. – С. 8.
15. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства. – М., 1922. – № 16. – С. 167.
16. Отчёт НКФХ Всероссийскому съезду советов за 1922 г. – № 12. – С. 199.
17. Збірник узаконень України. – 1922. – № 11. – С. 189.
18. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 : злочини проти народу / О.М. Веселова, В.І. Марочко, О.М. Мовчан. – К., Нью-Йорк, 2000. – С. 124.
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 981. – Арк. 26.
20. ДАВіО, ф.р. 925, оп. 8, спр. 68. – Арк. 42.

21. ДАВіО, ф. р. 154, оп. 1, спр. 65. – Арк. 27.
22. ДАВіО, ф. п. 1, оп. 1, спр. 41. – Арк. 58.
23. ДАВіО, ф. п. 1, оп. 1, спр. 44. – Арк. 77.
24. ДАВіО, ф. р. 925, оп. 8, спр. 68. – Арк. 42.
25. ДАВіО, ф. р. 31, оп. 1, спр. 304. – Арк. 44.
26. Известия ЦК РКП (Б). – 1925. – № 2. – С. 5.

Стадник Е.А. ГОЛОД 1920-х ГОДОВ НА ПОДОЛЬЕ И ПРОДНАЛОГ

В статье раскрывается проблема введения продовольственного налога в период голода 1921–1922 гг. и 1924 г. на Подолье, когда неограниченное насильственное изъятие хлеба большевистское руководство заменило налоговыми мероприятиями. Исследуется вопрос объёмов налоговых выплат крестьянства, методы налогообложения, делается ударение на несовершенстве налоговой системы в период НЭПа.

Ключевые слова: Подолье, НЭП, продналог, крестьянство, голод.

Stadnyk E.A. HUNGER OF THE 1920s AND THE FOOD TAX

In the article the problem of introducing the food tax in the period of 1921–1922 and 1924 hunger in Podillia, when bolshevist leadership replaced unrestricted forced bread requisitioning by fiscal measures. We investigate the question of tax payments rate for peasantry and methods of taxation, emphasizing the incompleteness of the tax system.

Keywords: Podillia, NEP, food tax, the peasantry, hunger.

УДК [94:61](477.44-25) «1953/1955»

О.П. Онопенко

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ
ЖИТЕЛІВ м. ВІННИЦІ В 1953–1955 РОКАХ**

У статті досліджується розвиток медичного обслуговування у м. Вінниця у роки перебування на посаді першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова. Простежуються перші зрушення після реорганізації лікувальних установ.

Ключові слова: медичне обслуговування, лікарня, дільнично-територіальний принцип, профілактична робота, медичні працівники, бюджет.

Місто Вінниця особливо інтенсивно почало розвиватись у часи перебування М.С. Хрущова на посаді першого секретаря ЦК КПРС та Голови Ради міністрів СРСР. Саме у другій половині 1950-х – на початку 1960-х рр. обласний центр почав перетворюватись на індустріальний центр Подільського регіону. Актуальність дослідження зумовлена потребою у систематизації історіографічного та джерельного матеріалу, узагальненні існуючих підходів до сучасної інтерпретації історії м. Вінниця 1950–1960-х рр., яка на сьогодні вивчена досить фрагментарно. Метою даної статті є розкриття певних змін, які сталися у житті пересічних мешканців міста за нових суспільно-політичних реалій у сфері медичних послуг у 1950–1960-х рр. і вплинули на його майбутнє.

Слід зазначити, що у цілому цьому періоду Радянської історії присвячено достатньо широкий спектр літературних праць. Багато складних явищ і процесів того часу отримали досить докладне висвітлення і сучасне наукове тлумачення.

Серед робіт сучасних українських дослідників перш за все слід відзначити монографію В. Барана «Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.)» [1, 304 с.] та низку статей: «Десталінізація в Україні: перша спроба» [2, с. 106–117], «Правляча верхівка в Україні у 1950–60-і рр.» [3, с. 104–118] та ін. У 2007 р. під редакцією проф. А.М. Подолинного вийшла праця «Вінниця: Історичний нарис» [4, 304 с.]. На початку 2000-х рр. сучасні дослідники почали досліджувати повсякденне життя окремих міст, регіонів, соціальних груп; відтак, основу дослідження даної теми становлять матеріали архівів та свідчення сучасників подій.

У період 1953–1955 рр. Вінниця поступово почала перетворюватись з невеликого містечка у великий промисловий та культурний центр [5, арк. 271]. Зросла необхідність жителів міста в отриманні медичної допомоги, оскільки рівень задоволення нею є показником рівня соціально-економічних умов життя населення.

На 1953 р. робота лікарень м. Вінниця була побудована за дільнично-територіальним принципом. Лікарі здійснювали роботу на 25 дільницях. Медичні установи були відкриті по